

UNIVERSITATEA DE ARTĂ DIN TÂRGU MUREȘ

**DOMINANTA EROTICĂ SUB SPECTRUL MORȚII
ÎN TRAGEDIA GREACĂ**

REZUMAT

Conducător științific:

Prof. univ. dr. habil. Cristian STAMATOIU

Doctorand:

Mihai PANAITESCU

CUPRINS

Introducere

**Cap. 1 Eros și Thanatos în mitologia greacă.
Proiecții în societatea contemporană**

**Cap. 2 Eros și Thanatos la marii tragedieni:
Eschil, Sofocle și Euripide**

**Cap. 3 Conceptele antice de Eros și Thanatos
reconsiderate prin prisma modernității**

**Cap. 4 Tragedia greacă reflectată în spiritualitatea și în viața
teatrală românească. Influențe contemporane**

Concluzii

Bibliografie

Lucrarea de față analizează tragedia antică din perspectiva freudiană a pulsionilor – a celor două forțe care animă ființa umană: nevoia de a fi recunoscut și iubit și frica de moarte. Încă de la începuturile existenței speciei umane, arta - ca și religia - au fost privite ca strategii dezvoltate pentru a se combate răul și a disfuncționalul. Există mai multe variante de a lupta cu răul – cea practică, de eradicare fizică; cea religioasă, – de a se diminua prin credință puterea răului; cea estetică – de reconfigurare a răului cu ajutorul imaginației spre exorcizare și neutralizare. Prima variantă este cea adoptată de potentăți, pe când nouă ne rămân celelalte variante - credința și arta.

Ne aflăm printre cei care aleg arta, deci soluția este de a lua, față de viața în sine, aceeași atitudine pe care o ia artistul față de resursele pe care le folosește. Viața în sine devine obiect de contemplare – cu veselie, cu tristețe, cu milă, cu teamă sau cu admirație. Râsul devine o atitudine în esență estetică, pentru că reprezintă capacitatea de a face față unei situații – chiar dacă se opune standardelor și așteptărilor sociale. Tot felul de sentimente personale se pot amesteca cu râsul – amărăciunea, disprețul, mânia etc. Faptul că râdem devine dovada că sentimentele negative nu ajung să ne domine – prin râs, ne afirmăm libertatea față de orice conjunctură în care ajungem, precum și plăcerea de a trăi viața, chiar și în condiții care ne apasă. Râsul este o dublă victorie, în primul rând asupra noastră, pentru că nu permitem ca dezamăgirile să ne dezechilibreze, iar în al doilea rând, asupra unei lumii ce devine prea amenințătoare. Soarta ne poate lua tot, dar nu și libertatea spiritului și puterea de a râde. Ne poate face să plângem, numai că și lacrimile aduc ușurare până la urmă. Râsul, însă, induce și o stare de confort existențial.

Capitolul I, intitulat *Eros și Thanatos în mitologia greacă. Proiecții în societatea contemporană*, abordează cele două concepte care definesc pulsionile umane și protecțiile lor în timp, în diverse conjuncturi sociale.

Omul își caută neîncetat rostul existenței în cadrul umanității, pentru că plăcerile simple sau viciile nu mai sunt de mult o justificare suficientă a viețuirii în sine. Într-o lume dominată de interese economice egoiste, ființa umană are nevoie de confirmare, de sine și de grup. Nu se poate exista insular doar pentru satisfacerea nevoilor personale, iar opinia publică deține un rol decisiv în confirmarea sau infirmarea rostului fiecăruia. Oricât de genial ar fi un artist, oricât de stringentă este nevoia de artă a omului iubitor de așa ceva, feed-back-ul socio-economic predomină, deformând uneori tragic condiția artei. Astfel că la ora actuală arta a ajuns în ipostaza ingrată de a trebui să-și demonstreze rolul benefic în viața de zi cu zi. Cei care își pun problema valorii artei în astfel de circumstanțe se pot grupa în trei categorii – puritanii, filistinii și proletarii primitivizați.

Aceste trei categorii nu sunt o noutate în istoria omenirii ci, mai degrabă, tipologii universale și perene, cărora li se dau nume diferite în perioade diferite. Pentru *puritan*, arta e imorală, pentru *filistin* – nefolositoare, iar pentru *proletar* – o mare risipă.

Analiza de față abordează percepția tuturor acestor grupe față de fenomenul artistic în general.

O ilustrare a complexității culturii umane este faptul că arta este privită fie ca simbol și aliat al binelui, fie ca inamic al său. Acest paradox se poate explica parțial prin separarea punctelor de vedere etic și moral. Dintr-un punct de vedere, binele este rezultatul tuturor actelor libere, creative care vizează evoluția și fericirea individului în indivizibilitate cu aceea a comunității sale; dinspre celălalt orizont, ea provine din conformarea față de lege, convenție și tradiție. Este evident că aceste două atitudini ajung de multe ori în conflict, fie deschis, fie în subtext.

„Legea” și convenționalul, chiar desfășoară un efort de a fixa, de a stabiliza, modurile de comportament care s-au dovedit a fi viabile în anumite condiții, fie – așa cum s-a constatat mai des decât am admite – o încercare de a generaliza binele sub forma unei structuri mentale colective, cu tendința de a o impune dictatorial ca normă universală. Evident, aceste eforturi ajung, din când în când, să se opună fie ideii de libertate a omului, fie evoluției lui în cursul schimbărilor de diferite tipuri.

Arta nu este un produs, ci un proces, un moment de epifanie, un eveniment unic. La baza științei stă repetabilitatea, recursivitatea, principiile științei sunt diferite de ale artei în care nu există rețete și „eternel retour” [eterna reîntoarcere, fr.]. Michael Leyton, profesor la Rutgers University, matematician, pictor și muzician, a construit o întreagă teorie a procesului de *inferență vizuală*. Leyton susține că procesul estetic nu este altceva decât evaluarea mentală a proceselor care au dus la apariția obiectului de artă. A reprezenta înseamnă a explica, iar orice reprezentare cognitivă este o explicație cauzală, afirmă Leyton. Analizatorul nostru vizual retrasează istoria unui proces din *formele* pe care acesta le conține, înțelesul unei *forme* nefiind altceva decât istoria condensată în forma respectivă. Răspunsul estetic la opera de artă este, de fapt, reacția noastră la explicația cauzală a formei operei respective, respectiv, a asimetriilor conținute în ea. Cu alte cuvinte, o operă de artă este cu atât mai reușită cu cât conține o cantitate mai mare de asimetrii și abateri purtătoare de sens și analizabile personalizat în mod inconștient sau conștient. Operele de artă simetrice, produc, după Leyton, un sentiment de plictiseală, iar cele care conțin excesiv de multe asimetrii, neliniște și confuzie.

Teoria lui Leyton este riguroasă, însă incompletă. Modelul lui ia în considerare doar aspectele formale ale operei de artă, lăsând deoparte conținutul ei care este, în mod evident, cel puțin la fel de important. Apoi, o operă de artă nu reprezintă doar forme și asimetrii, ci și culoare, textură etc.

Ceea ce au în comun toate operele de artă, dincolo de teorii și modele, este faptul că ele sunt expresia unei tensiuni între subiect și obiect, animat și inert, viu și non-viu. Din aceste tensiuni se nasc sentimentele care sunt structuri, forme narrative ale emoțiilor, emoții organizate și prelungite spre starea de *așteptare / amânare*.

Capitolul al II-lea, intitulat *Eros și Thanatos la marii tragedieni: Eschil, Sofocle și Euripide*, descrie apariția tragediei antice și noțiunile fundamentale care o defineau. Urmărește, de asemenea, evoluția genului prin analiza a ceea ce s-a mai păstrat din scrierile din acea vreme, pornind de la ideea că imaginarul colectiv este cel care structurează dintotdeauna, conștient sau nu, toate compartimentele existenței umane, gândirea simbolică fiind parte a ființei noastre; ea precedă limbajul și gândirea discursivă, imaginarul fiind o colecție de semnificații. Omul culturii tradiționale nu era interesat neapărat de *adevăr* în forma lui pură și abstractă, autenticitatea *realității* sale fiind certificată nu de o demonstrație de ordin rațional, ci de certitudinea interioară, stabilitatea și pacea izvorâte din conștiința faptului că aparține unei lumi generate structurant și ierarhic de o instanță superioară, la care orice și oricine trebuie să se raporteze. În istoria culturilor arhaice și/sau tradiționale logica acestei instanțe divine apare sub forma miturilor/legendelor cosmogonice.

Procesul de civilizare a ființei umane coincide cu un compromis între sine și societate, omul confecționându-și masca (în latină, *persona*) în spatele căreia va trăi cea mai mare parte a vieții, la fel ca majoritatea semenilor lui, exact în funcție de natura civilizației în care se dezvoltă. *Persona* este o necesitate, prin ea omul face legătura cu lumea în care trăiește prin intermediul *personei* omul se structurează într-o formă care speră să fie acceptată de către ceilalți și folositoare propriilor năzuințe. Numită *arhetip social* sau *arhetip de conformare*, aceasta influențează decisiv succesul sau eșecul adaptării noastre sociale.

Unele dintre primele mituri sunt cele ale grecilor antici, transmise, inițial, prin tradiția orală poetică, de către cântăreții micenieni în miturile despre Războiul Troian (approx. sec. X-XI î.d.Hr.) și, apoi, prin poemele epice ale lui Homer: *Iliada* și *Odiseea*. Hesiod descrie facerea lumii în poemele sale, *Theogonia* și *Munci și zile*, unde modelează succesiunea conducătorilor divini și a erelor omului, originea suferinței umane și a practicilor sacrificiale. Miturile sunt sursa poemelor lirice, a tragediilor și comediilor secolului al

V î.Hr., a scrierilor din Perioada elenistică, a textelor din vremea Imperiului roman scrise de un Plutarh sau de către Pausanias. Zeii, eroii și alte personaje mitice sunt reprezentați plastic pe diverse obiecte ale civilizațiilor antice din perioadele Arhaică, Clasică și Elenistică, completând informațiile care ne-au parvenit prin textele păstrate.

Mitologia Greciei Antice a avut și continuă să aibă o influență covârșitoare asupra culturii civilizației actuale prin arhetipurile pe care le-a implementat din timpuri îndepărtate asupra generațiilor ce au preluat primele modelul de cultură și civilizație din zona Mediteranei. De asemenea, s-a adaptat, în timp, schimbărilor care au apărut în timp, inclusiv celor politice.

Poemele epice aveau ca scop definirea unor cicluri de povestiri care permiteau dezvoltarea unei cronologii a miturilor. Astfel, mitologia greacă se desfășoară ca o metaistorie ce nu numai că însoțește, dar și determină, dezvoltarea lumii și a oamenilor. Deși o desfășurare corectă a evenimentelor este aproape imposibil de stabilit, din cauza numeroaselor contradicții, se poate extrage, totuși, o „istorie a lumii” cu mai multe ere paraistorice:

- perioada zeilor (teogonii, nașterea zeilor): mituri despre originea lumii, a zeilor, a oamenilor;
- perioada în care zeii și muritorii s-au amestecat: mituri despre interacțiunile timpurii dintre zei, semizeii și muritori;
- perioada eroilor, în care influența divină scade. Ultima și cea mai spectaculoasă dintre legende eroice este cea a războiului troian.

Poemele epice *Iliada* și *Odiseea* au eclipsat *Theogonia* și *Imnurile Homerice*, atât ca dimensiuni cât și ca popularitate. Sub influența lui Homer apare un fel de cult al eroului, ceea ce duce la o restructurare a vieții spirituale în urma delimitării existențiale a lumii zeilor de cea a pământenilor. În *Munci și zile*, Hesiod prezintă patru ere (sau rase) ale omului: de aur, argint, bronz și de fier. Aceste generații (rase) sunt creații separate ale zeilor, cea de aur aparținând regatului lui Cronos iar celelalte, regatului lui Zeus. Tot în scrierile lui Hesiod apare conceptul de *Daimon / Diavol* (Răul), explicat prin mitul Pandorei.

Pentru Friedrich Nietzsche, tragedia ateniană clasică este o formă de artă ce transcende pesimismul și nihilismul unei lumi fără rost. Asistând la spectacolul oferit de tragedie, publicul privește în hăul suferinței umane și și-o recunoaște pe cea proprie, găsim un înțeles propriei existențe. Agonia și extazul de pe scenă oferă spectatorului senzația de trăire a clipei prezente. Filolog de formație, Nietzsche abordează istoria formei tragice și face cunoscută clasificarea „apolinic” versus „dionisiac” – pe scurt: realitatea eterogenă și informală versus realitatea ordonată a formelor recunoscibile. În opinia lui, viața este o

permanentă luptă între aceste două aspecte, ambele vizând luarea în stăpânire a existenței umanității. Niciuna, însă, nu poate prevala, deoarece ele se conțin reciproc, conform legii echilibrului dinamic. Pentru Nietzsche, tragedia antică greacă a fost cea mai înaltă formă de artă datorită combinației de *apolinic* și *dionisiac* din cadrul aceleiași creații, permițând spectatorului să treacă prin întregul spectru de stări determinate de reflecția asupra condiției umane. *Dionisiacul* se regăsește în muzica cântată de cor, în timp ce *apolinicul*, în dialogul care oferă un simbolism concret ce contrabalansează *dionisiacul*. Prin intermediul *apolinicultui*, dionisiacul poate lua o formă sistemică.

Înainte de apariția tragediei, sculptura antică reprezenta viziunea *apolinică* asupra lumii. *Dionisiacul* se regăsea în spiritul festivalurilor, al bețiilor rituale și, mai ales, în muzică. Combinarea acestor manifestări într-o singură formă de artă a dat naștere stilului tragic. În viziunea lui Nietzsche, corul îi are la origine pe satiri, oamenii-țap. Readuși la stadiul de forțe ale naturii primordiale, ei au viziunea *apolinică* asupra lor înșiși, asupra energiei pe care o întrupează. Este de fapt viziunea zeului Dionysos, care apare în fața corului, pe scenă. Iar actorii și intriga sunt dezvoltări ale acelei viziuni a cărei esență constă în dezmembrarea extatică a zeului în cadrul ritului bacantelor, a vieții umane plină de agonie și extaz totodată, tocmai spre o reunificare pe un plan suprauman.

Capitolul al III-lea, intitulat *Conceptele antice de Eros și Thanatos reconsiderate prin prisma modernității*, reprezintă o transpunere, în timp, a percepțiilor umanității referitoare la forțele lăuntrice care o animă.

Pe vremea filosofilor presocratici, conceptele fundamentale ce dominau gândirea erau: *unul*, *multiplul*, *materia* și *forma*, forma fiind cauza a tot ceea ce se întâmplă. Empedocle, filosof presocratic, este autorul unor idei surprinzătoare pentru epoca lui rămânând, astfel, o figură unică în contextul acelor vremuri. Pentru Empedocle, materia este alcătuită din patru elemente ce constituie universul (sau cosmosul): *apa*, *aerul*, *focul* și *pământul*. Aceste patru elemente, în amestecuri variabile, alcătuiesc absolut tot. *Forma* este cea care animă toate aceste patru elemente și, împreună cu materia, alcătuiește *totul*. Forțele care acționează asupra cosmosului, asupra acestor patru elemente, sunt două și au sensuri contrarii – *prietenia* și *discordia*. *Prietenia* face ca cele patru elemente să se combine, în timp ce *discordia* le separă. Conotația discordiei nu este neapărat negativă, contribuția ei fiind fundamentală în menținerea diferenței dintre *unu* și *tot*, a complexității materiei. Rolul ei este acela de a multiplica, de a contribui la formarea unui tot alcătuit din nenumărate componente. *Unul* devine, astfel, o *mulțime*.

Acest concept al contrariilor generatoare a fost preluat mai târziu de Freud, în a sa *teorie a pulsionilor* – în descrierea fenomenelor psihice, el consideră două forțe contrarii ce generează conflictul și simptomele: moartea și pulsionea sexuală.

Conjugarea-contradicție între Eros și Thanatos este maniera în care Sigmund Freud definește pulsionile ființei umane: Eros întrupează setea de viață, pe când Thanatos, fascinația pentru moarte. Pradă celor două forțe, omul acționează, de multe ori, împotriva instinctului de conservare, căutând, prin sfidarea aventuroasă a morții, fiorul vieții.

Ernest Becker, specialist în antropologie culturală, afirmă că omul este acel animal suficient de inteligent pentru a înțelege moartea, pentru că el viețuiește construind – atât material cât și imaterial – pentru a-și crea o identitate și a găsi o semnificație, un rost, viețuirii. Moartea generează anxietate pentru că poate lovi oricând, fără niciun avertisment, și determină, astfel, acel comportament uman de evitare a morții prin toate mijloacele. Practic, în afara misterului vital, singurul „motor” chemat să dea metasens existenței umane este chiar frica de moarte care se poate manifesta în nenumărate feluri. În cursul generațiilor, omul a acumulat – nu numai la nivel cultural, social, dar și genetic, individual – acele mecanisme de apărare care îl ajută să supraviețuiască anxietății provocate de nesiguranță.

Anxietatea generată de ideea morții inevitabile poate afecta capacitatea de supraviețuire astfel că omenirea, ca specie, a trebuit să dezvolte și alte tipuri de capacități, bazate pe intelect, pentru contrabalansarea anxietății. Cea mai importantă dintre ele este aceea de a crea cultură, prin practicarea diferitelor tipuri de ritual prin care se creează joncțiunea transcendentă cu lumea perenă a strămoșilor.

Esența contemplativă a artei pare mai importantă decât cea constructivă (creatoare) în ce privește aplicabilitatea în viața de zi cu zi. Sigur că demarcația dintre ele nu este clară dar, pentru contemplare, este nevoie de interpretare și de trăire a operei de artă. Atunci când nu deținem controlul, devenim mai degrabă spectatori, nu creatori – așa cum se întâmplă cu cea mai mare parte a vieții noastre, când o observăm și o transformăm, în imaginație, la fel ca și pe o operă de artă. Pe măsură ce o observăm, viața însăși poate deveni frumoasă și, în loc să o trăim cu jumătăți (critice) de măsură, ne putem abandona ei, chiar pasional. Dar pentru aceasta, este necesar să ne detașăm de interesele egoiste, de ambiții și de stereotipuri generatoare de anxietăți sau doar de scopuri imediate. Pentru omul obișnuit, centrat pe sine, viața este interesantă numai în măsura în care se referă la confirmarea unui orgoliu nemăsurat, la acumulări materiale nelimitate sau la satisfacerea unor patimi / vicii. Neinteresat de acestea, pentru *Homo religiosus* și ființa dominată de estetic nimic din ceea ce ține de aspectele profunde vieții nu este de neglijat, ba chiar trebuie cultivat, indiferent de

sacrificiul implicat de o asemenea atitudine existențială. Primul regăsește transcendentalul pretutindeni, omul estetic își cultivă imaginația în căutarea frumuseții, perfecțiunea putând fi materializată prin îngemănarea celor două tipologii. În final, după ce înveți să privești viața obiectiv și impersonal, să o trăiești cu plăcere și responsabil – ca și cum ar fi o operă de artă – poți permite curiozității, empatiei și uimirii să dea formă emoției. Astfel, lumea poate deveni spectacolul suprem, fiecare peisaj putându-se transfigura într-un potențial tablou, fiecare poveste de viață, într-un roman, istoria într-o piesă de teatru, iar fiecare om putând deveni un personaj. Frumusețea este peste tot, astfel că nu numai artiștii ci și iubitorii de artă și viață o pot percepe; nu o putem immortaliza cu toții în forme nepieritoare, dar o putem trăi plenar, cu acea receptivitate care este, de fapt, esența artei. Artiștii sunt cei care ne arată frumusețea, care ne ajută să o descoperim cu propria sensibilitate și rațiune.

Artiștii sunt cei care au subliniat frumusețea naturii, a oamenilor obișnuiți și a comunităților pe care aceștia le formează. Ei sunt primii receptori și valorizatori ai acestor aspecte, ca urmare a unor experiențe personale, pe care le-au universalizat prin expresie. Operele lor au devenit ferestre prin care putem înțelege lumea. Deși nu o dată s-a prevestit dispariția artei din cauza industrializării și a dezvoltării științifice, ea renaște în noi forme, surprinzătoare.

Esența artei poate fi extinsă către percepția întregului din care facem parte. Un impuls oarecare acționează asupra unui material, deformându-l și modelându-l plastic până la o formă cu un conținut. Împlinirea generată prin exercitarea acestui impuls este guvernată de principiile armoniei, ale echilibrului și evoluției, al subordonării naturale și al perfecțiunii detaliului, toate, indispensabile creației frumuseții în artă – așa cum spunea și Platon. Pentru a ajunge la deplinătate, diferitele capitole ale vieții trebuie să urmeze un același scop, să fie continue și sistematizate în curgerea lor spre împlinirea acelui scop superior, într-o manieră lucidă, dar fără să excludă diversitatea de stimuli și de variante ale aleatorului din rezultatul final. Este nevoie, deci, de o grilă care să permită evoluția sănătoasă și să respingă ceea ce este nepotrivit. Acest *simț al formei* în viață poate avea același rezultat ca și moralitatea, diferind doar originea și variantele de sancționare. Moralitatea se bazează în mare măsură pe conformism, pe supunerea față de voința generală, fiind cu atât mai eficientă cu cât teama de oprobiul public și de tabuuri este mai mare. Esteticul, în schimb, își are rădăcinile în pasiunea pentru formă și înțelesuri profunde, iar sancțiunile intervin asupra fericirii personale. Mai mult, în cazul unei persoane reflexive, care examinează cauze și efecte, viața este o realitate de tip „poveste” în care se imersează total. Trecutul și viitorul există doar în imaginație, sondarea lor putând aduce bucurie prin rememorarea interesului, a impresiei de „viu” și prin

conținut, la fel ca o operă de artă, sau ne repugnă prin senzațiile de neplăcere și de haos pe care ni le induc. În acest fel, personalitatea poate dobândi o valoare imaginativă, fundamental estetică, diferită de o valoare morală – referențiată la relația dintre viață și idealurile sociale – și mai cuprinzătoare decât o valoare religioasă – interesată, în esență de salvarea sufletului. Valoarea imaginativă include fiecare element al vieții – simț, imaginație, percepție etc. care, toate, contribuie la reprezentarea unui întreg, complex, semnificativ și dinamic.

Nevoia de perfecțiune a formei și de exercițiu al imaginației nu sunt o invenție a filosofilor / esteticienilor, ci manifestări ale vieții omenești. Oricine are capacitatea de a simți că anumite acțiuni / dorințe ajung să fie respinse în mod natural de către propria structură, nu pentru că ar fi rele sau greșite, ci pentru că sunt incompatibile cu respectiva structură, altele fiind interesele care pot fi cultivate – și nu pentru că acele interese ar fi corecte / bune, ci pentru că dau vieții fiecăruia un *alt* sens sau un rost. Și artistul procedează la fel, dar prin operele sale. Căutarea formei perfecte și nevoia de spectacol al vieții au dus la stabilirea manierelor, a îmbrăcămintei, a ceremonialului – toate, însă, sfârșind într-o convenție ce se cere mereu înnoită. Astfel, evoluțiile ulterioare și către niveluri tot mai profunde ale vieții conduc la o existență mai interesantă și productivă.

Capitolul IV, intitulat *Tragedia greacă reflectată în spiritualitatea și în viața teatrală românească. Influențe contemporane*, este o abordare diacronică a fenomenului teatral al tragediei antice în România și a posibilelor confluente cu abordări culturale internaționale. Acesta conține, de asemenea, și abordări personale, filtrate prin prisma unei percepții personale de tip sinestezic, pentru a descrie, în termeni cât mai complecși, profunzimea trăirilor declanșate de imersia în simbolistica antică – dar atât de actuală, totuși.

În timp ce etologia ne ajută să înțelegem originile tuturor comportamentelor noastre – oricât ar fi de greu de acceptat, nucleele acestor comportamente au rămas în codul nostru genetic, marcându-ne existența cu o normalitate care unora le repugnă și pe care o majoritate poluată ideologic cu dogme (uneori religioase, de cele mai multe ori, „morale” și politic corecte) generate de frustrări ancestrale ar vrea să o suprimă din imaginarul contemporanilor noștri (modernitatea acoperind, în acest caz, ultimii 50-60 000 de ani, de când s-a produs ultima glaciațiune a apărut necesitatea măștii, a poveștii, a pildei, a înțelesului ascuns. Nevoia de a categorisi totul și de a găsi cauzele a orice bântuie și acum mintea umană, modelul vechi de aproape 3000 de ani al trioului *corp-suflet-spirit* satisfăcând setea de răspunsuri la întrebări care ne macină de când ne știm ca specie.)

Subiectele tragediilor antice sunt însă tocmai o mărturie a actualității acestor întrebări. Interpretate în diverse „game”, preluate, de-a lungul timpului, de tragedieni de pe toate continentele, ele se regăsesc în toate formele de artă – literatură, pictură, sculptură, film etc. sub forma *atticismului*. Arta în vremea anticilor era capacitatea de a face ceva (orice!) aproape perfect, dovadă fiind enumerarea celor șapte arte liberale, pe care orice om împlinit / *cavalier* intelectual era dator să le stăpânească. Înainte de a deveni cunoscute sub denumirea lor latinească, artele liberale reprezentau metode de investigare ce aveau ca scop înțelegerea universului. Urmașii lui Pitagora aveau să grupeză astronomia, matematica, geometria și muzica în ceea ce va deveni medievalul *Quadrivium*. În Atena antică, capacitatea de a formula ideea în public era foarte respectată așa că retorica, gramatica și logica (dialectica) avea să devină *Trivium*. În antichitatea clasică, aceste subiecte erau esențiale pentru ca un om să fie cu adevărat liber – de aceea se numeau arte liberale – și să poată participa la dezbateri publice, să se poată apăra în fața justiției dar și să poată servi ca militar.

Între timp, începând cu Renașterea, definiția artei s-a modificat, scopul artei orientându-se, așa cum am arătat pe cuprinsul lucrării, către rolul de comunicare prin toate mijloacele, suma mesajelor sale alcătuind expresia umanității definită de cultură.

Deoarece perspectivele din care a fost abordată tragedia greacă în cultura noastră, până la reprezentarea pe scenă a celor mai importante piese ale marilor tragedieni greci antici, au fost foarte diferite. Vom încerca așadar o prezentare a acestora, mulți cercetători români fiind preocupați de problematica genului, dar și de extinderile unor considerații pe o plajă interdisciplinară, pornind de la religie, prin filozofie, estetică, spre literatură, artă dramatică, teatrologie și muzicologie. Desigur că un volet al capitolului acesta a fost reprezentat de problematica traducerilor în limba română a tragediilor grecești și de la unele montări ale tragediilor antice grecești pe scene românești etc.

Aspectele reflectării tragediei grecești antice în spiritualitatea și în viața artistică românească prezintă o importanță deosebită pentru ambele domenii, dar, din nefericire, nu se cunoaște până în prezent o lucrare consacrată unui asemenea subiect. Aceasta conferă șansa originalității prezentei lucrări, dar ne-a obligat la investigații pe un teren foarte vast și divers: istoria culturii, istoria literaturii, istoria teatrului, istoria muzicii, istoria gândirii filosofice, a publicisticii românești, a traducerilor în limba română a literaturii eline, a istoriei gândirii religioase, a mitologiei și altele.

Înseși începuturile teatrului românesc de factură occidentală se înscriu pe coordonatele tragediei antice grecești. Primele spectacole teatrale în limba română au fost înregistrate la *Cișmeaua roșie*, în 1818, când s-a prezentat „primul spectacol în limba română, cu piesa *Ecuba / Hecuba* de Euripide”, actorii fiind elevi ai lui Gheorghe Lazăr de la colegiul Sfântul Sava.

Legăturile vieții spirituale românești cu cultura greacă sunt mult mai vechi decât cele de la începutul secolului al XIX-lea, fie că avem în vedere anumite elemente comune ale celor două lumi spirituale, evidente încă în antichitate, cea elenă și cea daco-romană, între care au fost identificate de-a lungul timpului multe elemente comune, care țin de obârșiile culturale protobalcanice, de apartenența ortodoxă a ambelor națiuni și de preluarea unor tradiții, chiar a unor lucrări literare și filosofice, inclusiv teatrale, traduse în limba română.

Acestea pornesc de la mitul lui Orfeu, trac de origine – fapt recunoscut de mitologia greacă – de la *kolavrismosul* grecesc, ce-și găsește un echivalent îndepărtat în *călușul românesc*, inclus în 2009 pe lista Patrimoniului cultural al umanității UNESCO.

Se va adăuga comunitatea culturii bizantine a Imperiului ce a pornit cu limba latină, dar treptat aceasta a cedat terenul limbii elene, în care s-a propagat învățătura creștină dar și practicile liturgice și populare, printre acestea din urmă neputând fi uitate practicile populare de teatru de tipul *Vicleimului*, căruia i se pot atribui mai curând obârșii bizantine, decât occidentale (dacă ar fi să amintim doar numele oriental al celor trei magi ai dramei populare românești: Gaspar, Melchior și Balthazar sau includerea în țesătura dramatică a piesei a colindelor românești).

Cultura bizantină în limba greacă a fost cultivată în spațiul românesc, încă din epoca în care toate manifestările liturgice erau dominate de limba sfinților creatori ai materialelor de bază ale practicilor muzical-teatrale: cântările liturgice, ele însele acceptate, alături de cele slave, secole de-a rândul în limba de origine, istoria reținând nume de creatori de asemenea valori, cu origine valahă – vlahă, unii fiind macedo-români, istro-români, sau megleno-români, iar alții fiind valahi (din Ungrovlahia) sau moldo-vlahi.

Deoarece perspectivele din care a fost abordată tragedia greacă în scrisul românesc, până la reprezentarea pe scenă a celor mai importante piese ale marilor tragedieni greci antici, au fost foarte diferite, am încercat, în lucrarea de față, o prezentare a acestora.

*

În ce privește dezvoltările și influențele externe, din punctul personal de vedere, cea mai relevantă și ofertantă montare a unei tragedii, cea mai spectaculoasă, mai șocantă și mai delirantă este montarea lui Jan Fabre „Mount Olympus” (*to glorify the cult of tragedy* =

glorificarea cultului tragediei) – *A 24 Hour Performance!* (o punere în scenă ce durează 24 h). Această montare modernă și inedită reprezintă un cumul a tot ce s-a făcut până acum în domeniul tragediei. Așa cum semnalează și titlul, acest spectacol are 24 de ore, un adevărat maraton teatral. Dacă până acum expresii ca: *a rămâne mut de uimire, a fi siderat sau a rămâne stană de piatră* erau simple expresii, după urmărirea acestui regal teatral am înțeles pe deplin adevărata lor semnificație.

Actorii performează și își mărturisesc credința artistică până la epuizare într-un mod incredibil de corect și sincer, nemaiîntâlnit până acum. Cuvintele care pot sintetiza întregul act artistic sunt: *armonie, frică, perfecțiune, sinceritate, autenticitate*. Fascinant este faptul că această tragedie nu este lipsită de umor. Multe producții occidentale contemporane inedite se bazează pe șoc cultural, dar conțin o doză mare de trivial și banal. Această abordare dezvăluie, însă, ceea ce se află în spatele culturii occidentale delirante a extazului, neavând de a face absolut deloc cu banalul și trivialul, în ciuda percepției asupra omului ca pacient pe masa de operație.

Deși omul este o ființă limitată, el poate deveni magnific prin căutarea eroismului în general dar, mai ales, când se apropie prin arta teatrală de eroismul personajului tragic. Nu întâmplător regizorul celor 24 de ore reușește să treacă fluent și instantaneu de la extazul mistic la extazul instantaneu al epocii moderne, provocând audienței mai curând o stare de *catharsis* inconfortabil care generează o *metanoia* problematică și problematizantă.

În acest sens, am încercat un comentariu critic propriu utilizând pasiunea mea pentru arta plastică și cea fotografică. În consecință, lucrarea conține și o serie de meditații grafice asupra impactului fizic al erosului și thanatosului asupra anatomicului. Menționez că aceste creații datau dinainte de intrarea în contact cu creația lui Jean Fabre a cărui impact asupra mea s-a soldat cu revelația că am un drum convergent cu acest tip de experiență. În consecință, următorul meu proiect teatral va fi cu siguranță o tragedie antică de tip compozit ce va porni de la *Bachantele* de Euripide. Este însă necesară, mai ales prin prisma experienței personale, o abordare cât mai personalizată și complexă a subiectelor tragediilor antice, luându-se în considerare uriașa neurodiversitate de care am devenit conștienți, ca specie.

Întâlnirea personală cu tragedia, probabil nu întâmplătoare, a avut un impact major asupra mea. Încă de pe băncile Universității de Arte Tg Mureș am fost atras de montările tragicului, cum ar fi Capodopera lui Sofocle, *Oedip rege*. Atunci am înțeles prima dată puterea corului și forța cuvântului rostit cu credință. Spațiul scenic a fost simplificat la maxim, singurele elemente scenografice fiind două statui stilizate, realizate de sculptorul Ioan

Șeu, și care reprezentau regele și regina. Între gâturile celor două statui se afla o frânghie groasă, care separa corul ciumatelor de desfășurările scenice. Montarea, deși stilizată, a avut un efect puternic asupra audienței. Din păcate, în lumea teatrală din România se montează foarte rar tragedii antice din motive diverse, cel mai cunoscut fiind apetența publicului către comedii și spectacole facile.

O propunere de alteritate, ar fi transpunerea unor astfel de subiecte prin prisma sinesteziilor – suprapunerile de „procesare” la nivel cerebral a mai multor tipuri de senzații. Considerată multă vreme o simplă ciudățenie în funcționarea creierului, sinestezia ne oferă date importante despre maniera în care funcționează psihicul nostru. Unii oameni au o senzație de culoare atunci când aud sau când văd forma unei litere sau a unui număr. Alții simt un anumit gust atunci când ating diverse obiecte. Experiența personală de sinestezic îmi permite o abordare mult mai complexă a senzațiilor, lucrările grafice sau scenice permițându-mi să trezesc privitorilor și alte simțuri decât cele considerate firești, în căutarea metaforei. Câteva exemple din lucrările mele vin să confirme, în prezenta lucrare, pasiunea pentru textura corpului uman, pentru formă și culoare.

Dincolo de reflexia societății Greciei Antice de la acea vreme, tragediile autorilor de atunci ne oferă o descriere extrem de actuală a conflictelor interioare, a complexității gândirii umane – baza comportamentului nostru aproape neschimbat, ca specie, de mii de ani.

Pentru iubitorii de artă, scopul artei se extinde spre suflet sau spirit însă, în realitate, forțele care conduc ființa umană nu sunt frumusețea sau religia ci patimile, convențiile, factorii economici, motivele raționale. În cazul societăților primitive, arta nu este separată de activitățile obișnuite, atât personale cât și comunitare, asupra cărora își exercită efectul imediat și cu rol de consolidare. Evoluția civilizației, cu excepția orașelor-stat grecești, medievale și renascentiste, a diluat aceste influențe, la ora actuală, arta fiind, de cele mai multe ori, practică și savurată în *expozițiuni* izolate de activitatea cotidiană. Arta este apreciată ca un domeniu separat, pentru contribuția sa la cultură sau *box office*, nu pentru influența sa asupra vieții de fiecare zi, ea nemaifăcând parte din spectacolul vieții de fiecare secundă.

Nu mai suntem interesați de imagini care să ne reprezinte pe noi, pe conducătorii sau pe zeii noștri, mediul în care ne aflăm, dar agreăm imitații de oameni care nu au avut nici un efect asupra vieții noastre și imagini ale unor locuri pe care nu le-am vizitat niciodată – și avem muzee pentru asta. Muzica a devenit, din „acompaniament” pentru orice activitate, un produs furnizat într-o sală de concert, unde ne izolăm pentru câteva ore de experiență

muzicală sublimă – acest sublim fiind definit, de fiecare dintre noi, altfel. Literatura și teatrul inspirate din problemele sociale contemporane reprezintă excepții de la această izolare, prin capacitatea lor de a exprima idei care exercită o influență evidentă. Cu toate că problemele sociale se rezolvă conform schemei mai mult sau mai puțin raționale și controlabile care funcționează la nivelul societății umane, situată mai presus de idealurile artistice sau morale, literatura este suficient de eficientă în a convinge și a transforma într-o mișcare de masă atitudinea unor oameni care au alte scheme mentale (un exemplu fiind persoanele din clasele aristocrate care au devenit, de-a lungul istoriei, revoluționari, în diverse împrejurări, prin intermediul literaturii ca vehicul de „transport” al ideilor). Totuși, și literatura a atins un grad critic de izolare și de aseptizare.

Exercițiul imaginației este o manifestare dintotdeauna a vieții omenești. Oricine are capacitatea de a simți că anumite acțiuni sau dorințe ajung să fie respinse în mod natural de către propria structură, nu pentru că ar fi rele sau greșite, ci pentru că sunt incompatibile cu *sinele*. Orice ființă umană își dorește să se exprime într-un fel, să fie remarcată, să strălucească, dacă se poate – măcar printre cunoscuți sau prieteni – să nu treacă neobservată și fără a lăsa urme prin viață și prin lume, iar aceasta nu neapărat prin promovarea unor idealuri bune și frumoase. Este aici încifrată lupta cu Thanatos, dar, până la urmă amintirea supraviețuiește celui dispărut, rememorarea unei iubiri romantice și pierdute trezește senzațiile de atunci, chiar dacă acea iubire este rodul imaginației. Sentimentul de glorie este tot rodul imaginației, al nevoii de a supraviețui dincolo de mormânt, omul dorind de fapt să-și transforme viața într-o poveste de rememorat pentru urmași.

Încifrată genetic într-un reflex teatral (C. Stamatoiu) viața are nevoie intrinsecă de o formalizare prin spectacol, ceea ce a dus la evoluții ce au depășit istoria teatrului; acestea au implicat astfel și stabilirea manierelor, a îmbrăcămintei, a ceremonialului – toate, însă, sfârșind în convențional și nevoie de reinventare; evoluțiile ulterioare și către niveluri tot mai profunde ale vieții ar trebui să conducă spre o existență mai interesantă și naturală.

BIBLIOGRAFIE

- Acterian, Haig, *Pretexte pentru o dramaturgie românească*, București, 1936.
- Adorno, Theodor W., *Teoria estetică*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.
- Adorno, Theodor, *Commitment*, în „The Essential Frankfurt School Reader”, Andrew Arato și Eike Gebhardt (editori), New York, Continuum, 1982.
- Apollonius din Rhodos, *Argonautica* 3, Cambridge UK: Cambridge Greek and Latin Classics, R. L. Hunter (ed.), 2016.
- Aristofan, *Birds*, trad. Eugene O’Neill Jr., Perseus Digital Library.
- Aristofan, *Broaștele*, traducere de Eusebiu Camilar și H. Mihăescu, spectacol din 1976.
- Aristotel, *Poetica*, București, Editura științifică, 1957.
- Aschheim, Steven E., *The Nietzschean Legacy in Germany, 1890-1990*, Berkeley, University of California Press, 1992.
- Aslam, Constantin, *Curs de Estetică*, București, Universitatea de Arte, 2005.
- Aslam, Constantin, *Paradigme ale artei și frumosului. O perspectivă istorică și sistematică*, București, Curs de Estetică, 2006.
- Assunto, Rosario, *Scrieri despre artă. Orașul lui Amfion și orașul lui Prometeu. Idei și poetici despre oraș*, București, Editura Meridiane, 1988.
- Aylesworth, Gary, *Postmodernism*, în „The Stanford Encyclopedia of Philosophy”, ed. Spring, Edward N. Zalta, 2015.
- Bagg, Robert, Scully, James (ed.), *The Complete Plays of Sophocles A New Translation*, New York, Harper, 2011.
- Barbu, N. I., *Istoria literaturii universale*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968.
- Bataille, Georges, *Erotismul*, traducere din limba franceză Dan Petrescu, București, Editura Nemira, 2005.
- Barbăneagră, Paul, *Arhitectură și geografie sacră. Mircea Eliade și redescoperirea sacralului*, traducere de Mihaela Cristea și Marcel Tolcea, Colecția „Plural”, Iași, Editura Polirom, 2000.
- Baudelaire, Charles, *Corespunderi*, în „Florile răului”, trad. Al. Philippide, ed. alcătuită de Geo Dumitrescu, București, EPLU, 1967.
- Bădescu, Horia, *Meșterul Manole sau imanența tragicului*, București, Cartea Românească, 1986.
- Bârleanu, Călin – Horia, *Sub semnul pulsivității Eros și Thanatos în literatură*, vol. I și II, Cluj – Napoca, Casa Cărții de Știință, 2017 și 2018.
- Becker, Ernest, *The Denial of Death*, New York, The Free Press, 1973.
- Berlogea, Ileana, *Teatrul românesc în secolul XX*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

Bruno, Clément, *Tragedia clasică*, Traducere de Georgeta Loghin, Iași, Institutul European, 2000.

Bentoiu, Pascal, *Capodopere enesciene*, București, Editura Muzicală, 1984.

Bentoiu, Pascal, *Breviar enescian*, București, Editura Universității Naționale de Muzică, 2004.

Bentov, I., *Stalking the Wild Pendulum: On the Mechanics of Consciousness*, New York, Bantam, 1977.

Berdiaev, Nikolai, *Sensul creației. Incercare de îndreptățire a omului*, București, Humanitas, 1992.

Berman, Russell A., „The Routinization of Charismatic Modernist and the Problem of Post-Modernity”, în *Cultural Critique*, nr. 5, 1986-1987.

Bernstein, Douglas A., *Essentials of Psychology*, Cengage Learning, 2010.

Besançon, Alain, *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului de la Platon la Kandinsky*, București, Humanitas, 1994.

Biberi, Ion, *Eros*, București, Editura Albatros, 1974.

Biberi, Ion, *Thanatos*, București, 1936; ediție prefăcută de Constantin Bălăceanu-Stolnici, București, Curtea Veche, 2000.

Biberi, Ion, *Individualitate și Destin*, București, Fundația Regele Mihai I, vol. I și II, 1945

Biberi, Ion, *Essai sur la condition humaine*, București, Editura Litera, 1973.

Biberi, Ion, *Poezia, mod de existență*, București, Editura pentru literatură, 1968;

Biberi, Ion, *Viața și moartea în evoluția universului*, București, Editura enciclopedică română, 1971.

Biberi, Ion, *Dragostea și moartea*; în: Ion Biberi - *Eseuri*, București, Editura Minerva, 1971.

Bлага, Lucian, *Fenomenul originar*, ediție îngrijită de Eugeniu Nistor, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 2017.

Bлага, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2012.

Bloch, Ernst, *Man in His Own: Essays in the Philosophy of Religion*, New York, Herder and Herder, 1970.

Bohm, David, *Wholeness and the Implicate Order*, London, Routledge & Kegan Paul, 1980.

Bonnard, André, *Civilizația greacă*, vol. I – *De la Iliada la Parthenon*, vol. II, vol. III – *De la Euripide la Alexandria*, traducere, cuvânt înainte și note de Iorgu Iordan, București, Editura științifică, 1967.

Bourdieu P. & Darbel, A., Schnapper, D., *L'amour de l'art, Les musées d'art et leur public*, Paris, Minuit, 1966.

Botiș, Ioan, *O istorie antropologică a morții*, vol. II, Baia-Mare, Eurotip, 2017.

Bourdieu, Pierre, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, Columbia University Press, 1984, Part III: *The Pure Gaze: Essays on Art*, cap. 8.

- Botta, Dan, *Sofocle. Tragedii*, București, ESPLA, 1958.
- Brunet, P., *Break of de la littérature dans la Grèce ancienne*, Paris, Le Livre de Poche, 1997.
- Breton, Andre, *Les Manifestes du surrealisme*, Paris, Gallimard, 1963.
- Brunner, M., *King Oedipus Retried*, London, Rosenberger & Krausz, 2001.
- Buckham, Philip Wentworth, *Theatre of the Greeks*, Cambridge, J. Smith, 1827.
- Burada, T. T., *Istoria teatrului în Moldova*, Ediție și studiu introductiv de I. C. Chițimia, București, Editura Minerva, 1975.
- Burkert, W., *Greek Religion*, Harvard, Harvard University Press, 1985.
- Buxton, Richard, *Lumea complexă a mitologiei grecești*, Oradea, Editura Aquila, 2006.
- Calimach, A., *Lovers' Legends: The Gay Greek Myths*, Haiduk Press, 2001.
- Calvin William & Bickerton, Derek, *Lingua ex Machina: reconciling Darwin and Chomsky with the human brain*, Cambridge, MA, MIT Press, 2000.
- Capra, F., *Taofizica*, București, Editura Tehnică, 1995.
- Chase, Philip G. *The Emergence of Culture. The Evolution of a Uniquely Human Way of Life*, Springer, Springer, 2006.
- Coleridge, Edward P., *The Plays of Euripides*, York Street, Covent Garden – London, George Bell & Sons, 1891.
- Conner, Randy P., Sparks, David Hatfield Sparks, Mariya, *Cassell's Encyclopedia of Queer Myth, Symbol and Spirit*, UK, Cassel, 1998.
- Cosma, Viorel, *Oedipe de George Enescu. Dosarul premierelor 1936-2003*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.
- Cosma, Octavian L., *Oedip-ul enescian*, București, Editura muzicală, 1967.
- Crișan, Sorin, *Sublimul trădării. Pentru o estetică a creației teatrale*, București, Editura Ideea europeană, 2011.
- Crișan, Sorin, *Peter Brook sau despre imaginea speculară*; în: Sorin Crișan, *Teatru, viață și vis*, Cluj – Napoca, Editura Eikon, 2004.
- Crișan, Sorin, *Teatrul de la rit la psihodramă*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2007.
- Sorin Crișan, *Teatru și cunoaștere*, Cluj – Napoca, Editura Dacia, 2008, p. 90;
- Croally, Neil, *Tragedy's Teaching*, în: *A Companion to Greek Tragedy*, Justina Gregory (ed.), Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2005.
- Curtui, Aurel, *Hamlet în România*, București, Editura Minerva, 1977;
- Gilbert Cuthbertson, *Political Myth and Epic*, Michigan, Michigan State University Press, 1975.
- Danto, Arthur C., *The Art World*, în „The Journal of Philosophy”, vol. 61, nr. 19, 1966.
- Dawe, R. D., *Sophocles: Oedipus*, ediție revăzută, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Debord, Guy, *Societatea spectacolului. Comentarii la societatea spectacolului*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de știință, 1998.

Diamond, Jared, *Al treilea cimpanzeu*, București, Editura All, 2015.

Dillon, John, *Plotinus at Work on Platonism*, în „Greece & Rome”, 2nd Ser., Vol. 13, No. 1, 1966.

Drimba, Ovidiu, *Istoria literaturii universale*, Ediția a doua revăzută și completată, București, Editura Didactică și Pedagogică, vol. I, 1968.

Easterling P., Knox, B., (ed.), *The Cambridge History of Classical Literature Vol. 1 Pt. 2: Greek Drama*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Easterling P., Knox, B., (ed.). *The Cambridge History of Classical Literature I: Greek Literature*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Eco, Umberto, *Come si fa una tesi di laurea*, Pavia, Editura Bompiani, 1997.

Eco, Umberto, *Tratat de semiotică generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Eco, Umberto, *Istoria frumuseții*, București, Editura Enciclopedia RAO, 2005.

Eliade, Mircea, *La nostalgie des origines*, Paris, Gallimard, 1970.

Eliade, Mircea, *Mituri, vise și mistere*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

Eliade, Mircea, *La nostalgie des origines*, Paris, Gallimard, 1970.

Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas, 1992.

Eminescu, Mihai, *Repertoriul nostru teatral*; în: Eminescu, Mihai, *Scrieri de critică teatrală*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.

Euripide, *Iphigenia among the Taurians*, traducere de Moses Hadas și John McLean, New York, Bantam Dell, 2006.

Euripide, *Alcesta, Medeea, Bacantele, Ciclopul*, București, Editura pentru literatură, 1965.

Euripide, *Electra, Hecuba, Ifigenia în Taurida și Hipolit*, București, EPL, 1965.

Euripide, *Teatru complet*, Traducere, prefață, note și comentarii de Alexandru Miran, Chișinău, Editura Gunivas – Arc, 2005;

Eschil, *Orestia*, traducere de Al. Miran, București, Editura Univers, 1979.

Eschil, *Rugătoarele, Perșii, Șapte contra Tebei, Prometeu înlănțuit*, traducere de Al Miran, București, Editura Univers, 1982.

Everdell, William R., *The First Moderns. Profiles in the Origins of Twentieth-Century Thought*, Chicago, The University of Chicago Press, 1997.

Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.

Ey, Henry, *Consciousness: A Phenomenological Study of Being Conscious and Becoming Conscious*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1978.

Ferguson, John, *A Companion to Greek Tragedy*, Texas, University of Texas Press, 2013.

Fischer, Roland, *Neuroscience of Self Experience and States of Self-Awareness*, în *Handbook of States of Consciousness*, New York, Van Nostrand Reinhold Company, 1986.

Focillon, Henri, *Viața formelor*, București, Editura Meridiane, 1977.

Foster, Hal (editor), *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*, Port Townsend, Washington, ed. Bay Press, 1986.

Fotino, George, Prefață; în: Sofocle, *Tragedii*, București, Editura pentru literatură universală, 1969.

Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, București, Editura Univers, 1996.

Freud, Sigmund, *Interpretarea viselor*, București, Editura Științifică, 1993.

Freud, Sigmund, *Complete works*, Ivan Smith, 2000, 2007, 2010.

Freud, Sigmund, *The Interpretation of Dreams*, Philadelphia, USA, Basic Books, 2010.

Freud, Sigmund, *Opere*, vol. III – *Psihologia inconștientului*, Traducere din limba germană Gilbert Lepădatu, George Purdea, Vasile Dem, Zamfirescu, București, Editura Trei, 2000.

Gadamer, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, București, Teora, 2000

Gadamer, H.-G., *On the Scope and Function of Hermeneutical Reflection*, în H.-G. Gadamer, „Philosophical Hermeneutics”, Berkeley, University of California Press, 1976.

Gebauer, Gunter & Wulf, Christoph, *Mimesis: Culture, Art, Society*, Berkeley and London: University of California Press, 1995.

Gregory, J., *A Companion to Greek Tragedy*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005.

Grene, David & Lattimore, Richmond (ed.), *Sophocles – Ajax, The Complete Greek Tragedies*, trad. John Moore, Chicago, Chicago University Press, 1957.

Hadas, Moses, *Introducere la: Ten Plays by Euripides*, New York, Bantam Classic, 2006

Hall, Edith, *introducere la Sophocles: Antigone, Oedipus the King, Electra*, Oxford, Oxford University Press, 1994.

Hall, Edith, *Introducere la Medeea: Hippolytus; Electra; Helen*, Oxford, Oxford University Press, 1997.

Hall, Edward, T., *The Hidden Dimension*, Illinois, Anchor Books, 1966.

Hall, E. T., *Proxémique in Bateson*, Birdwhistell, Goffman, Hall, Jackson, Schefflen, Watzlavick (eds), *La nouvelle communication*, Paris, Seuil, 1981.

Harrison, J. E., *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, Princeton, Princeton University Press, 1922.

Hartmann, Nicolai, *Estetica*, București, Editura Univers, 1974.

Hart, M. L., *The art of ancient Greek theatre*, Los Angeles, Getty Publications, 2010.

- Hazard, Paul, *Criza conștiinței europene. 1680-1715*, Editura Univers, București, 1973
- Hawkins, T. L., *Science and Enlightenment*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984
- Hegel, G. W. Fr., *Fenomenologia spiritului*, București, Editura IRI, 1995
- Hegel, G. W. Fr., *Prelegeri de estetică*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1966.
- Hegel, G. W. Fr., *Vorlesungen über die Ästhetik I*, Frankfurt am Main, Werke Band 13, Suhrkamp, 1970.
- Heisenberg, Werner, *Physics and Philosophy*, London, Oxford University Press, 1959
- Heisenberg, Werner, *L'Image de la nature selon la physique contemporaine*, în „Nouvelle Revue Francaise”, vol. 7, 1959.
- Heisenberg, Werner, *Physics and Beyond: Encounters and Conversations*, London, Harper & Row, 1971.
- Hesiod, *Theogony*, traducere de Evelyn-White, Hugh G., New York City, Oia Press, 2015.
- Hirschman, A. O., *The Passions of the Interests*, Princeton, Princeton University Press, 1977.
- Hugh, Lloyd-Jones, *Sophocles: Ajax, Electra, Oedipus Tyrannus*, Loeb Classical Library ser. vol. 20, Harvard, Harvard University Press, 1994.
- Husserl, Edmund, *Criza umanității europene și filosofia*, în Edmund Husserl, „Scieri filosofice alese”, Traducere, prefață, note și comentarii de Alexandru Boboc, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Jay, Martin, *Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, Berkeley - Los Angeles - London, University of California Press, 1993.
- Jebb, R. C., *The Oedipus Tyrannus*, London, Read Books Design, 2010.
- Jebb, R. C., „Verse 429”, în: *Sophocles: The Plays and Fragments, with critical notes, commentary, and translation in English prose. Part III: The Antigone*, Cambridge, Cambridge University Press, s1900.
- Johnson Durst, Claudia și Johnson, Vernon, *Understanding the Odyssey*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 2003.
- Joja, Athanase, *Istoria gândirii antice*, vol. I – *De la presocratici la Aristotel*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980.
- Jung, C., Pauli, W., *The Interpretation of Nature and the Psyche*, Bollingen Series LI., Princeton, Princeton University Press, 1955.
- Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969
- Kant, Immanuel, *Ideea critică și perspectivele filosofiei moderne. Kant prin el însuși*, Ediție, traducere și note de Alexandru Boboc și Liviu Stroia, București, Paideia, 2000.
- Keenan, Dennis King, *The Question of Sacrifice*, Indiana, Indiana University Press, 2005.

- Kitto, H. D. F. *Greek Tragedy*, London, Routledge, 1966.
- Kitto, H. D. F. *Poiesis*, California, University of California Press, 1966.
- Klein Richard D. și Blake Edgar, *The Dawn of Human Culture, a bold new theory on what sparked the „Big Bang” of human consciousness*, New York, John Wiley & Sons Inc., 2002.
- Knox, Bernard, *The Ajax of Sophocles*, în „Word and Action: Essays on the Ancient Greek Theater”, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1979.
- Koestler, Arthur, *The Art of Creation*, London, Penguin Arkana, 1964.
- Kosuth, Joseph, *Art after philosophy*, în „Idea Art”, New York, Gregory Battcock (editor), Dutton, 1973.
- Kriesteller, Paul Oskar, *The Modern System of Arts*, în „Problems in Aesthetics”, Morris Weiss (editor), New York, Macmillan, 1970.
- Kuspit, Donald, „The End of Art”, în *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 63 (1), pp. 85–86, 2005.
- Lamizet, B., *Les lieux de la communication*, Liège, Mardaga, 1992.
- Last, Rex, *Art and the Problem of Evil*, în „New Studies in Dada: Essays and Documents”, Richard Sheppard, Hutton (editor), 1981.
- Lear, J., *Katharsis* în A.O. Rorty (ed.), *Essays on Aristotle's Poetics*, Princeton, Princeton University Press, 1992.
- Leary, Mark L., Tangney, June Price, *Handbook of Self and identity*, New York, The Guilford Press, 2003.
- Letters, F. J. H., *The Life and Work of Sophocles*, London, Sheed and P. Ward, 1953.
- Lévy, Edmond, *Grecia în secolul V de la Chlistene la Socrate* Istoria Greciei antice – vol. 2, Traducere de Doina Ignat, București, Editura Teora, 1998.
- Lewes, G. H., *Problems of Life and Mind* (ed. I), London, Trübner, 1875.
- Liiceanu, Gabriel, *Tragicul O fenomenologie a limitei și a depășirii*, Ediția a doua revăzută, București, Editura Humanitas, 1993.
- Lucas, F. L., *Euripides and his Influence*, Londra, London and Sydney, 1924.
- Maniu, Leonida, *Tragedia greacă Înflorirea și declinul conștiinței tragice la greci*, Iași, Editura Cronica, 2005.
- Massoff, Ioan, *Teatrul românesc*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1972.
- Massoff, Ioan, *Teatrul românesc*, București, Editura pentru literatură, 1961;
- Massoff, Ioan, *Teatrul românesc* Privire istorică, vol. VIII – *Teatrul românesc în perioada 1940 – 1950*, București, Editura Minerva, 1981.
- Marcuse, Herbert, *The Affirmative Character of Culture*, în: Herbert Marcuse, *Negations: Essays in Critical Theory*, Boston, Beacon Press, 1968.
- Marcuse, Herbert, *Artă și revoluție*, in Herbert Marcuse, „Scrieri filosofice”, București, Editura Politică, 1977.
- Marcuse, *Eros and civilisation, a philosophical inquiry into Freud*, Boston, Beacon Press, 1974.

- Marshack, Alexander, *The Roots of Civilisation: the Cognitive Beginning of Man's First Art, Symbol and Notation*, New York, McGraw-Hill, 1972.
- Matei, Horia C., *Civilizația lumi antice*, București, Editura Eminescu, 1983.
- Mănescu, Clio, *Mitul antic elen și dramaturgia contemporană*, București, Editura Univers, 1977.
- Mănescu, Mihail, *Arta învățării artei*, Cluj Napoca, Editura Eikon, 2008.
- McLaughlin, Samuel, *Dimensionality and States of Consciousness*, în *Handbook of States of Consciousness*, New York, Van Nostrand Reinhold Company, 1986.
- Meier, C., *The Political Art of Greek Tragedy*, trad. A. Webber, Baltimore, John Hopkins, 1993.
- Menta, Ed., *Andrei Șerban Lumea magică din spatele cortinei*, În românește de Svetlana Mihăilescu, București, Editura Unitext, 1999.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*, Paris, Gallimard, 1989.
- Merleau-Ponty, Maurice, *L'œil et l'Esprit*, Paris, Gallimard, 1964.
- Michelini, A.N., *Euripides and the Tragic Tradition*, Madison, University of Wisconsin Press, 2006.
- Mikalson, Jon D., *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year*, Princeton, Princeton University Press, 2016.
- Miller, Geoffrey, *The Mating Mind*, New York, Anchor Books, 2001.
- Morris, C. W., *Signs, Language and Behavior*, New York, Prentice Hall, 1946.
- Munteanu, Romul, *Cultura europeană în epoca luminilor*, vol. I și II, București, Editura Minerva, 1981.
- Munteanu, Romul, *Farsa tragică*, București, Editura Univers, 1970, Ediția a II – a revăzută și adăugită, București, Editura Univers, 1980.
- Murray, Gilbert, *Gândirea religioasă greacă*, Traducere din limba engleză: Marian Stan, București, Editura Herald, 2012.
- Narti, Ana Maria, *Anatomia jocului tragic*, București, Editura Cheiron, 2017.
- Newman, Barnett, *Selected Writing and Interviews*, ed. John P. O'Neill, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1990.
- Nietzsche, Friedrich, *Amurgul idolilor*, în Friedrich Nietzsche, „Știința voioasă. Genealogia moralei. Amurgul idolilor”, București, Humanitas, 1994.
- Nietzsche, Friedrich, *Voința de putere. Incercare de transmutare a tuturor valorilor* (Fragmente postume), Oradea, Editura Aion, 1999
- Nietzsche, Friedrich, *Dincolo de bine și de rău. Preludiu la o filosofie a viitorului*, București, Humanitas, 1991.
- Nottara, C. I., *Amintiri*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960.
- O'Neil, E, Oates, *The Complete Greek Drama*, New York, Random House, 1938.
- Otto, Rudolf, *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.

Panofsky, E., *Iconography and Iconology: An Introduction to the Study of Renaissance Art*, în: *Meaning in the Visual Arts*, New York, Doubleday, 1955.

Parker, L. P. E., *Introducere la: Euripides: Alcestis*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

Penfield, Wilder, *The Mystery of the Mind*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2015.

Penrose, R., *Shadows of the Mind*, New York, Oxford University Press, 1994.

Petre, Zoe, *Cetatea greacă între real și imaginar*, București, Editura Nemira, 2000.

Piaget, Jean, *La formation du symbole chez l'enfant*, Paris, Delachaux et Niestlé, 1989.

Piatkowsky, Adelina, *Jocurile cu satyri în antichitatea greco-romană*, Iași, Editura Polirom, 1998.

Plank, Max, *Is the External World Real?*, în „Where is Science Going”, James Murphy (editor), London, Ox Bow Press, 1933.

Platon, *Republica*, București, Antet Revolution, 2005.

Plato, *The Symposium* (Repr. ed.). Harmondsworth, Eng., London, Penguin, 1973.

Plutarh, *Despre Isis și Osiris*, București, Editura Herald, 2005.

Poincare, Henri, *Știință și ipoteză*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Popescu, Zamfira, *Omul teatrului poetic*, București, Editura Meridiane, 1981.

Propp, V. Ja., *Edipo alla luce del folclore*, Torino, Einaudi, 1975.

Radu, C., *Dicționar de estetică generală*, București, Editura Politică, 1972.

Rand, Ayn, *The Psycho-Epistemology of Art*, The Romantic Manifesto.

Raphael, Frederic; McLeish, Kenneth: „Translators' Preface” la: *Sophocles, 1: Ajax, Women of Trachis, Electra, Philoctetes*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.

Rorty, Richard, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford, Blackwell, 1979.

Rosenfield, Kathrin H., *Antigone: Sophocles' Art, Hölderlin's Insight*, trad. Charles B. Duff, Colorado, Ed. Aurora, The Davies Group Publishers, 2010.

Rossi, L. E., Nicolai, R.. *Corso integrato di letteratura greca. L'età classica*, Milano, Mondadori Education, 2006.

Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii romane*, București, Editura Minerva, 1971.

Rusu, Liviu, *Essai sur la création artistique. Contribution a une esthetique dynamique*, Paris, Alcan, 1935.

Rusu, Liviu, *Le sens de l'existence dans la poesie populaire romaine*, Paris, 1935.

Rusu, Liviu, *Eschil, Sofocle Euripide*, București, ediția a II – a, București, Editura Tineretului, 1968.

Sadoveanu, Ion Marin, *Drama și teatrul religios în evul mediu*, București, Editura enciclopedică română, 1972.

Sadoveanu, Ion Marin, *Istoria universală a dramei și teatrului*, vol. I și II, București, Editura Eminescu, 1972.

Schacter, Daniel, *Psychology*, New York, Worth Publishers, 2011.

Schiller, Friedrich, *Scrisori privind educația estetică a omului*, in Friedrich Schiller, „Scieri estetice”, Editura Univers, București, 1981.

Schreyach, Michael, *Barnett Newman*, în: *Encyclopedia of Aesthetics*, Trinity University, Digital Commons @ Trinity, ed. Michael Kelly, 2014.

Scodel, R., *An Introduction to Greek Tragedy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Seneca, *Phaedra*, ed. Michael Coffey & Roland Mayer, Cambridge, UK, Cambridge Greek and Latin Classics, 1990.

Smith, Helaine, *Masterpieces of Classic Greek Drama*, Portsmouth, Greenwood, 2005.

Sofocle, *Aias, Trahinienele, Electra și Filoctet*, București, Editura pentru literatură, 1965.

Sofocle, *Tragedii*, București, Editura pentru literatură universală, 1969.

Sophocles, *The Theban Plays*, traducere de E. F. Watling, London, The Penguin Group, 1947.

Sophocles, *Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone*, trad. David Grene, Chicago, University of Chicago Publishers, 1991.

Stamatoiu, Cristian, *Istoria antropologică a activării reflexului teatral*, Cluj Napoca, Eikon – Școala Ardeleană, 2015.

Stamatoiu, Cristian, *Etimologii populare „francoafone” în dramaturgia românească („Filierea” cazurilor: V. Alecsandri, I. L. Caragiale și extensia spre E. Ionescu) / Des fausses étimologies «franco-aphones» dans la dramaturgie roumaine («La filière» des cas de : V. Alecsandri, I. L. Caragiale et l’extension vers E. Ionesco)*, ediție bilingvă româno-franceză, ARTES, Iași, 2015.

Stapp, Henry P., *Mind, Matter and Quantum Mechanics*, Berlin, Springer-Verlag, 1993.

Stoianovici – Donat, Lileta, *Mitul «vârstei de aur» în literatura greacă*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1981.

Strich, Fritz, *Die Mythologie in der deutschen Literatur von Klopstock bis Wagner*, Halle și Niemeyer, Bern, 1910.

Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria celor șase noțiuni*, București, Editura Meridiane, 1981.

Tatarkiewicz, Wladyslaw, *Istoria esteticii*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1972.

Thomas, J. E. & E. Osborne, E., *Oedipus Rex*, in: Smyrna, SUA, Literary Touchstone Edition, Prestwick House Inc., 2004.

Toben, Bob, Wolf, Fred, *Space-Time and Beyond, Toward an Explanation of the Unexplainable*, New York, Bantam Books, 1983.

Tsatsos, Constantin, *Filosofia socială a vechilor greci*, În românește de Lia Brad, Prefață de Romul Munteanu, București, Editura Univers, 1979;

Unterseher F. et al., *Holography Handbook: Making Holograms the Easy Way*, Berkeley, Ross Books, 1982.

Ursache, Petru, *Eros și Thanatos la Cezar Ivănescu*, București, Editura Contemporanul, 2011.

Vandoros, Pan, *Grecia cu zei și fără*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1978.

van Oers Bert et al. (ed.), *The transformation of learning: Advances in cultural-historical activity theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

van der Veer, R., *Multiple readings of Vygotsky. In The transformation of learning: Advances in cultural-historical activity theory*, ed. B. van Oers, W. Wardekker, E. Elbers și R. van der Veer, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Vellacott, Philip, Introducere la: *Euripides: The Bacchae and Other Plays*, London, Penguin Classics, 1954.

Vernant, J. P., Naquet, P. Vidal, *Mito e tragedia nell'antica Grecia*, Torino, Einaudi, 1976.

Vernant, J. P., *Omul grec*, Traducere de Doina Jela, Iași, Editura Polirom, 2001.

Vianu, Tudor, *Tezele unei filosofii a operei*, în *Opere*, vol. 7, București, Minerva, 1978.

Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Grecia veche*, București, Editura Albatros, 1984.

Voiculescu, Lucian, *Oedip sau George Enescu*, București, Fundația Regală, 1947.

Voinescu, Alice, *Eschil*, București, Fundația Regală pentru literatură și Artă, 1946.

Voinescu, Alice, *Curs de istoria literaturii dramatice, Tragedia greacă clasică*, București, f.ed., 1940 – 1941.

Young, R. M., *Transitional phenomena: production and consumption*, în B. Richards, ed., *Crises of the Self: Further Essays on Psychoanalysis and Politics*, London, Free Association Books, 1989.

Weber, Max, *Caracterul obiectiv al cunoașterii în domeniul științelor sociale și politice*, în volumul Max Weber, „Teorie și metodă în științele culturii”, Editura Polirom, Iași, 2001.

Weinreich & Saunderson, *Analysing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*, London, Routledge, 2003.

Weinreich, P., *The operationalisation of identity theory in racial and ethnic relations*, în J. Rex & D. Mason (eds). „Theories of Race and Ethnic Relations”, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Whitman, C., *Sophocles*, Harvard, Harvard University Press, 1951.

Wilson, James Q., *The Moral Sense*, New York, Free Press, 1993

Winnicott, D. W., *Playing and Reality*, London, Routledge Classics, 1971.

Winkler, J.J. & Zeitlin, F. (eds.), *Nothing to Do With Dionysus: Athenian Drama in Its Social Context*, Princeton, Princeton University Press, 1992.

Wolfflin, Heinrich, *Principii fundamentale ale istoriei artei*, București, Editura Meridiane, 1968.

Worringer, Wilhelm, *Abstraction and Empathy*, traducere de Michael Bullock, New York, International University Press, 1953.

Wright, John, *De ce râdem la teatru? O explorare practică a comediei fizice*, Traducere din limba engleză: Maria Aciovăniței, Argument Theo Hergelegiu, Cuvânt înainte Toby Jones, București, Editura Nemira, 2016.

Wunenburger, Jean Jacques, *Filosofia imaginilor*, Iași, Editura Polirom, 2004.

Periodice:

Berlogea, Ileana, „Sentimentul tragic în piese românești de inspirație antică”, în: *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria Teatru – Muzică – Cinematografie, București, An XXIII, 1976.

Boyer, T., „Random electrodynamics: The theory of classical electrodynamics with classical electro-magnetic zero-point radiation”, în *Physical Review* 11 (790), 1975.

Brazdău, Ovidiu, „Conștiința și misterele fizicii cuantice, în *Buletinul Psihologiei Transpersonale*”, jurnal online al Asociației Române de Psihologie Transpersonală, 7-8, 2003.

Conacher, D. J. „Euripides' Hecuba”, în *The American Journal of Philology*, ian 1961 / 82 (1), pp. 1-26.

Dennett, D., Kinsbourne, M., *Time and the observer: the where and when of consciousness in the Brain*, în „Behavioral and Brain Sciences”, nr.15/1992, p.183-247.

Flegont, Olga, „Manifestări de artă teatrală în antichitate pe teritoriul țării noastre”, în: *Teatru*, București, nr. 2/1967;

Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Husserliana. Gesammelte Werke III/1, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1976.

Levinas, Emmanuel, „Time and the Other”, în Seán Hand [ed.], *Levinas Reader*, Oxford [ș.a.], Blackwell, 1989.

Levy, S., Charles, „Antigone's Motives: A Suggested Interpretation”, în: *Transactions of the American Philological Association*, 1963, 94: pp. 137–144.

MacKay, L., „Antigone, Coriolanus and Hegel”, în: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1962, 93: pp. 178–179.

Rose, J. L. „The Problem of the Second Burial in Sophocles' Antigone”, în: *The Classical Journal*, martie 1952, 47 (6): 220–221.

Max-Neef, Manfred A., Elizalde, Antonio, Hopenhayn, Martin, „Human scale development: conception, application and further reflections”, 1991, New York: Apex. Cap. 2. *Development and Human Needs*, p. 18.

Max-Neef, Manfred A., Elizalde, Antonio, Hopenhayn, Martin, „Desarrollo a Escala Humana – una opción para el future”, în *Development Dialogue, número especial*, 1986, CEPAUR y Fundación Dag Hammarskjöld, p.12.

Max-Neef, Manfred A., Elizalde, Antonio, Hopenhayn, Martin, în cooperare cu Felipe Herrera, Hugo Zemelman, Jorge Jatobá, Luis Weinstein, „Human Scale Development:

An Option for the Future. Development Dialogue”, *A Journal of International Development Cooperation*, 1989, 1, 7-80

de Schloezer, Boris, „Introduction à J. S. Bach, Essai d'esthétique musicale”, Paris, *Nouvelle Revue Française*, 1947.

Melnic, Victoria, „Opera Choeforele de Aurel Stroe” în: *Tradiții și inovații în muzica secolului al XX – lea*, Materialele Conferinței Internaționale, Chișinău, 1997.

Milton, S., „Stephen Hawking”, în *Astronomy* 7 (28), 1979.

Richard, Henry Conn, „The Mental Universe”, în *Nature* 436, 29 (iulie) 2005.

Stamatoiu, Cristian, *Anthropological Archaeology of the Builder's Myth (Manole Handcraftman) and its Echoes in Romanian Drama (Arheologia antropologică a Meșterului Manole și reflectarea acestui mit în dramaturgia românească.)*, Centrul de Cercetare a Imaginarului „Speculum”, Mith Study Group, Centrul de Cercetare a Imaginarului „Phantasma”, Colloquium-ul Mit, Muzica, Ritual; Abordări din perspectiva literaturii comparate, 15-17 septembrie 2016, Universitatea 1 Decembrie 1918, Alba Iulia, în: Cambridge Scholar Publishing, Cambridge, England. pp. 60- 71.

Stamatoiu, Cristian, „Preliminarii exacte pentru orice opinie fie ea despre teatrul românesc de azi”, eseu în numărul special al revistei *Vatra*, 1-2/2020 (nr. 586-587), Tg-Mureș, dedicat temei: „Teatrul românesc, azi”, p.74.

Takeda, Arata, „Suicide bombers in Western literature. Demythologizing a mythic discourse”, în *Contemporary Justice Review*, 2010, 13 (4), pp. 463–464.

Țăran, Luminița, „Ontologia imaginii, devenire și antidevenire”, în ROCSIR – *Revista Română de Studii Culturale (pe internet)*, Nr. 1, 2005. Sursa : http://www.goldenideashome.com/rocsir/archiv/2005_1/4LuminitaTaranu2005.pdf

Dicționare și enciclopedii:

Radu, C., *Dicționar de estetică generală*, București, Editura Politică, 1972.

XXX, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

XXX, *Enciclopedia civilizației grecești*, traducere de Ioana și Sorin Stati, București, Editura Meridiane, 1970.

XXX, *Istoria teatrului în România*, vol. II – *De la începuturi până la 1848*, București, Editura Academiei, 1965.

XXX, *Istoria teatrului în România*, vol. al III - lea, 1919 – 1944, coordonator Simion Alterescu, București, Editura Academiei, 1973.

Surse www:

https://wp.nyu.edu/csho/people/faculty/randall_white/

<http://writingperformance.blogspot.com/2012/10/ngai-what-is-stuplime-whitney.html>

<https://qz.com/103091/high-end-art-is-one-of-the-most-manipulated-markets-in-the-world>

<https://dokumen.tips/documents/sinecdoca-si-metonimia.html>
https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf
<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810105505456>
<https://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/ancient-greece/parmenides-being.asp>
<https://archive.org/details/TheUsesOfGreekMythology>
<https://www.bibliaortodoxa.ro/carte.php?id=55 &cap=18>
<http://net.educause.edu/ir/library/pdf/FFP0511S.pdf>
http://www.ceruldinnoi.ro/pages/Berdiaev-Simbol_mit_dogma.htm
https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0056%3Asection%3D1449a>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hdt.+1.23&fromdoc=Perseus%3Atext%3A>
https://www.cs.uky.edu/~raphael/sol/sol-cgi-bin/search.cgi?login=guest&enlogin=guest&db%20=REAL&field=adlerhw_gr&searchstr=alphaiota,357
http://www.stoa.org/sol-bin/search.pl?search_method=QUERY&login=guest&enlogin=guest&page_num=1&user_list=LIST&searchstr=sigma%2C815&field=adlerhw_gr&num_per_page=25&db=REAL
<http://www.arpt.ro/Arhiva/BULETINUL%20PSIHOLOGIEI%20TRANSPERSONALE5.htm>
<http://ceasefiremagazine.co.uk/walter-benjamin-art-aura-authenticity>
<http://www.rainforestinfo.org.au/background/maxneef.htm>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0065%3Acard%3D220>, consultată în august 2019
www.ceeol.com
<https://www.scribd.com/doc/132851194/46259582-Estetica-Vasile-Morar>
<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/morar>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0055%3Achapter%3D9%3Asection%3D1>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0017%3Achapter%3D8%3Asection%3D7>
http://rocsir.goldenideashome.com/archiv/2005_1/4LuminitaTaranu2005.pdf
<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/morar>, consultată în noiembrie 2019
<http://www.richardgregory.org/publications.htm>
https://www.ancient.eu/Greek_Mythology/

Filme: Peter Greenaway, *Rembrandt's J'accuse*, Studio Film Forum, 2008.